

ESZTERGOMI ZSINATOK ÉS KÁNONGYŰJTEMÉNYEK A XII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON*

SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM.
tanszékvezető egyetemi tanár

Az *I. Esztergomi Zsinat* 66. kánonja leszögezi, hogy minden főesperesnek kánonjogi kézikönyvvel kell rendelkeznie (*Ut omnes archidiaconi breviar[i]um canonum habeant*). Ez a mondat egyértelműen jelzi a kánonjogi irodalom magyarországi elterjedtségét, illetve a kánoni műveltség korabeli jelenlétét (vö. újabban Chartres-i Ivo műveinek kéziratosa elemzését).¹ Arról azonban, hogy ez a bizonyos kézikönyv milyen típusú kánonokat tartalmazott, egyáltalán melyik ismert egyházi kollektiót jelentette, semmilyen közvetlen információnk nincs. 1999-ben, majd 2002-ben kísérletet tettünk a kánongyűjtemény közelebbi meghatározására.² Az eltelt évek alatt a korabeli jelentős nyugati kollektiók szöveg- és nyelv- tanúinak kapcsán végzett szövegkritikai, paleográfiai és kodikológiai vizsgálatok, valamint a bennük található regionális kiegészítések elemzése, további adalékokkal szolgáltak a XI–XII. században Európa különböző pontjain használt gyűjtemények kánonállományának meghatározásához. Ezek alapján lehetségesnek tűnik a magyarországi korai kánonjogi irodalom forrásaira vonatkozó adatok újra rendezése.

* A tanulmány az OTKA támogatásával „*A középkori kánonjogi gyűjtemények és az európai ius commune*” című (T 048584/2004) kutatási program keretében készült. Elhangzott a *Medieval Canon Law Collections and European ius commune* című előadásorozat keretében (Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet, 2005. szeptember 26.).

¹ SZUROMI SZ. A.: Egy 12. századi lelkipásztori 'zsebkönyv'. (A National Library of Scotland, Edinburgh, Ms. 18. 8. 6 jelzetű kézírata.) *Magyar könyvszemle* 122 (2006) [megjelenés alatt].

² SZUROMI SZ. A.: Az első három esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században. In ERDŐ P.: *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről*. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/3) Budapest 2002. 87–142; vö. SZUROMI SZ. A.: Les trois premiers synodes d'Esztergom et la discipline ecclésiastique en Hongrie au XIIe siècle. *Folia Theologica* 12 (2001) 57–64.

I. Zsinatok és egyetemes kánongyűjtemények

A XII. században a gregoriánus reformok végképp gyökeret vertek Európa-szerte. Ez elsősorban annak a nagyszámú zsinatnak köszönhető, melyeket pápai szándékra, vagy sokszor a pápa személyes küldöttjének, *legátusának* jelenlétében tartottak.³

Tíz évvel VII. Gergely pápa (1073–1085) halála után, 1095-ben, Kálmán (1095–1116) került a magyar trónra, akihez már 1096. július 27-én levelet intézett II. Orbán pápa (1088–1099).⁴ A Szentszéknek Odiló, cluny-i apát jóvoltából kedvező információk álltak a rendelkezésére az újdonsült magyar királyról.⁵ Ennek tükrében úgy tűnt, hogy Magyarországon megindulhat a gregoriánus szellemű átalakulás. Az I. Esztergomi Zsinat rendelkezései azonban nem teljesen ezt támasztják alá, hiszen több olyan zsinati kánonnal találkozunk, amelyek a reform irányvonalával ellentétes álláspontot képviselnek (vö. celibátus, házasság).

Az I. Esztergomi Zsinat összehívásának pontos dátuma mindmáig kérdéseket vet fel. Mind a Závodszy Levente által alátámasztott 1100-as,⁶ mind a legutóbb Thoroczkay Gábor által kifejtett 1104/1105-ös évszám mellett meggyőző érvek szólnak.⁷ A zsinat kánonjainak nagy része összefüggésben áll a IX–XI. századi, főleg német területen tartott zsinatokkal (813-as Mainzi Zsinat, 847-es Mainzi Zsinat, 863-as Wormsi Zsinat, 895-ös Triburi Zsinat, 1031-es Bourges-i Zsinat, 1095-ös Piacenzai Zsinat, stb.), de találunk olyan kánonokat is (ókori zsinatokról), melyeket minden bizonnyal a közkézen forgó egyházi joggyűjteményekből vettek át a zsinati atyák, vagy legalábbis azok ismeretéről tanúskodnak (vö. 55. és 70. kánon).⁸ A korai magyar zsinatokon használt joggyűjtemény (joggyűjtemények) pontos azonosítása azonban komoly nehézséget jelent, hiszen a *Decretum Gratiani* (1140) előtti magyarországi kánonjogi irodalomról nagyon hiányos ismeretekkel rendelkezünk.⁹ Mindazonáltal tudjuk, hogy ebben az időszakban térségünkben általánosan használták a VIII. századi *Collectio Dionysio-*

³ Vö. O. DELARC: *Saint Gregorie VII. et la reforme de l'Eglise au XIe siècle*, I–III. Paris 1889–1890., SZUROMI (2002a) i. m. 89.

⁴ P. JAFFÉ: *Regesta pontificum romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVI-II*. Ed. secundum curaverunt S. LOEWENFELD (JL: a. 882–1198), F. KALTENBRUNNER (JK: 590), P. EWALD (JE: a. 590–882), Lipsiae 1885 (repr. Graz 1956), JL 5662.

⁵ F. BAUMGARTEN: A Saint-Giellé-i apátság összeköttetései Magyarországgal. *Századok* 40 (1906) 389–411.

⁶ ZÁVODSZKY L.: *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest 1904. 95. JÁNOSI M.: Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezési problémái. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica* 83 (1986) 23–30.

⁷ THOROCZKAY G.: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez: In F. PTTI (szerk.): „Magyaroknak eleiről” *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendősk Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged 2000. 569–591. különösen 575–576.; vö. THOROCZKAY G.: Még egyszer a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásáról. *Magyar könyvszemle* 121 (2005) 213–218.

⁸ SZUROMI (2002a) i. m. 91.

⁹ Vö. legújabbban: ERDŐ P.: *Codici medievali di diritto canonico in Ungheria*. In SZUROMI Sz. A. (ed.): *Medieval Canon Law Collections and European ius commune*. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8) Budapest, 2006. 11–31.

Hadriana-t,¹⁰ a több mint felében hamis anyagot tartalmazó és 847–852 között keletkezett *Decretales Pseudo-Isidorianae*-t¹¹ és az 1008–1022 közé tehető *Decretum Burchardi Wormatiensis*-t.¹² A legutóbbi években végzett szövegkritikai elemzéseink a zsinaton előforduló kánonok szövegének tartalmát és szerkezetét is figyelembe véve, a felsorolt három gyűjtemény közül a *Decretum Burchardi* használatát valószínűsítik, amelyet jól mutatnak a következő példák:

Can. 8: Si quis descriptas festivitates non feriaverit, eadem lege iudicetur.¹³

Vö. *Decretum Burchardi* 5. 46:

Si quis ebrietatem vel voracitatem eucharistiam evomuerit, XL dies poeniteat: clerici, vel monachi, seu diaconi, XL dies poeniteant, presbyteri, LXX dies, episcopi XC. Si pro infirmitatis causa evomuerit, VII dies poeniteat. (Penitentiale Bedae)¹⁴

Can. 17: Ecclesia non consecratur, si dos et terra prius non dantur.¹⁵

Vö. *Decretum Burchardi* 3. 37:

Placuit ut quoties ab aliquo fidelium ad consecrandas Ecclesias episcopus invitatur, non quasi ex debito munus aliquod a fundatore requiratur, sed si ipse quidem aliquid ex suo voto obtulerit, non respuatur. At tamen unusquisque episcopus meminerit ut non prius dedicet Ecclesiam, nisi antea dotem basilicae et obsequium ipsius per donationem chartulae confirmatum accipiat. Nam non levior est ista temeritas si sine luminaribus vel sine substantiali sustentatione est eorum qui ibidem servituri sunt, quam si domus privata consecratur Ecclesia. (Conc. Wormatiense [a. 863] c. 1)¹⁶

¹⁰ A. STICKLER: *Historia iuris canonici latini. I Historia fontium*. Torino, 1950. 107–108., J. GAUDEMET: *Les sources du droit de l'Église en Occident du IIe au VIIe siècle*. Paris, 1985. 136., ERDŐ P.: *Die Quellen des Kirchenrechts*. (Adnotationes in *Ius Canonicum* 23) Frankfurt am Main, 2002. 72–73.

Kiadása: J. P. MIGNE (ed.): *Patrologia cursus completus. Series latina*. Paris, 1844–1864. (továbbiakban: PL) 67. 135–230.

¹¹ STICKLER i. m. 131–140., ERDŐ (2002) i. m. 78–79.; vö. H. FUHRMANN: *Einfluss und Verbreitung der pseudoisidorischen Fälschungen*. I–III. (Monumenta Germaniae Historica Schriften XXIV/1–3), Stuttgart, 1972–1974. II. 334. Kiadása: P. HINSCHIUS (ed.): *Decretales Pseudo-Isidorianae et Capitula Angliranni*. Lipsiae, 1863.

¹² Vö. STICKLER i. m. 154–158., ERDŐ (2002) i. m. 88–90., H. HOFFMANN – R. POKORNY: *Das Dekret des Bischofs Burchard von Worms. Textstufen – Frühe Verbreitung – Vorlagen*. (MGH Hilfsmittel 12), München, 1991., L. WILL: *Die Rechtsverhältnisse zwischen Bischof und Klerus im Dekret des Bischofs Burchard von Worms. Eine kanonistische Untersuchung*. (Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft 12) Würzburg, 1992. Kiadása: PL 140. 537–1090; vö. G. FRANSEN – TH. KÖLZER (Hrsg.): *Burchard von Worms, Decretorum Libri XX*. Aalen, 1992.

¹³ ZÁVODSZKY i. m. 19.

¹⁴ PL 140. 761.

¹⁵ ZÁVODSZKY i. m. 200.; vö. S. Ladislai Regis *Decretum liber primus*, 5: Quicumque ecclesiam deo edificaverit, et dotem nominaverit, nominatam vero non dederit, ad illud explendum transmissio nuncio prevaleat episcopale iudicium; cui si quis contradixerit, et contradicendo verberaverit, ipse regali iudicio subiaceat. ZÁVODSZKY i. m. 159.

¹⁶ PL 140. 761.

Can. 19: Nullus clericus de alio episcopatu vel provincia sine commendaticii litteris suscipiatur.¹⁷

Vö. *Decretum Burchardi* 2. 235:

Presbyter proprio loco dimisso ad alium migrans nequaquam recipiatur, nisi suae migrationis causam dixerit, et se innocenter vixisse in parochia in qua ordinatus est sub testibus probaverit: litteras etiam habebit in quibus sint nomina episcopi et civitatis plumbo impressa, quibus cognitis, et talibus inventis quibus fides adhiberi possit, recipiatur. (Conc. Cabilonense II [a. 813] c. 41)¹⁸

Can. 27: Vita et virtus canonicorum secundum regula ipsorum ab episcopo disponantur.¹⁹

Vö. *Decretum Burchardi* 8. 57:

(...) Tales omnino praecipimus, ut ubicunque inventi fuerint, episcopi sine ulla mora eos sub custodia constringant canonica, et nullatenus eos amplius ita errabundos et vagos secundum desideria voluptatum suarum vivere permittant. Sin autem episcopis suis canonicis obedire noluerint, excommunicentur usque ad iudicium episcopi regionis illius. (...) [Conc. Moguntinum (a. 847) c. 18]²⁰

C. 30: Nullus servus clericus ordinetur, nisi antea dominus eius plenam sibi dederit libertatem.²¹

Vö. *Decretum Burchardi* 2. 21:

Ut nulli de servili conditione ad sacros ordines promoveantur, nisi prius a dominis propriis legitimam libertatem consequantur. Cuius libertatis charta ante ordinationem in ambone publice legatur, et si nullus contradixerit, rite consecrabitur. Porro servus non canonicis consecratus, postquam de gradu deciderit, eius sit conditionis, cuius fuerat ante gradum. (Conc. Triburiense [a. 895] c. 25)²²

C. 66: Ut omnes archidiaconi breviarium canonum habeant.²³

Vö. *Decretum Burchardi* 2. 160:

(...) Nulli sacerdoti suos liceat canones ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit regulis obviare. Quae enim a nobis res digna servabitur, si decretalium norma constitutorum pro aliquorum libitu, licentia populis permissa, frangatur? (Celestinus I [429. július 21.] JK 371)²⁴

¹⁷ ZÁVODSZKY i. m. 200.

¹⁸ PL 140. 665.

¹⁹ ZÁVODSZKY i. m. 201.

²⁰ PL 140. 804.

²¹ ZÁVODSZKY i. m. 201.

²² PL 140. 628.

²³ ZÁVODSZKY i. m. 205; vö. SZUROMI SZ. A.: *Some observations on BAV Pal. lat. 587 as compared with other textual witnesses of Ivo's works*. In SZUROMI SZ. A. (ed.): *Parare viam Domino. Commemorative Studies on the occasion of Rt. Rev. Polikárp F. Zakar Oeist.'s 75th Birthday*. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/7) Budapest, 2005. 179–203., különösen 197–198.

²⁴ PL 140. 652; vö. BW 2. 2 (PL 140. 625).

Az idézett részletekből az is egyértelmű, hogy nemcsak az ókori, hanem a fentebb említett koraközépkori zsinatok, valamint a kedvelt penitenciálék anyagának hazai egyházfegyelmünkre gyakorolt befolyása is leginkább kánonyűjteményi hatásnak tulajdonítható.

Természetesen sok hagyományos érv szól a *Decretales Pseudo-Isidorianae* mellett, mint olyan kánoni kollekció, amely a korabeli forrásokat és egyházpolitikai gondolkodást befolyásolta, és amely összefüggésről számos kiváló hazai tanulmány látott napvilágot, leginkább Gerics Józsefnek köszönhetően.²⁵ Ennek ellenére a magyarországi XI–XIII. századi zsinatok kánonjainak szövegahagyományában nem találunk olyan részletet, amely a több mint felében hamis pszeudo-izidori gyűjtemény közvetlen használatát mutatná. Ez a megállapításunk igaz az 1092-es Szabolcsi Zsinat szövegére is.²⁶ Ellenben az I. Esztergomi Zsinat 55. kánonjának a vizsgálatából, amely kifejezetten utal a 314. évi Ankyra-i Zsinat 11. kánonjára, egyértelműen kitűnik a *Decretum Burchardi* befolyása:²⁷

Can. 55: (...) Si quis sponsam rapuerit alterius, si illa non consensit, reddatur proprio sponsa, Raptor vero, si nobilis est, compositionem canonicam faciat et sine spe coniugii peniteat; si non poterit compositionem dare, sine spe libertatis venundetur.²⁸

Vö. *Conc. Ancyranum* c. 11:

Desponsatas puellas, et post ab aliis raptas, placuit erui, et eis reddi quibus ante fuerant desponsatae, etiamsi eis a raptoribus vis illata constiterit.²⁹ (*Decr. Burch. 9. 38*)³⁰

Vö. *Decretum Burchardi* 9. 36:

De puellis raptis necdum desponsatis in Chalcedonensi concilio scriptum est: Eos qui rapiunt puellas sub nomine simul habitandi, cooperantes et conniventes raptoribus decrevit sancta synodus ut siquidem clerici sunt, decendant de gradu proprio: si vero laici, anathematizentur. Quibus verbis datur intelligi, qualiter huius mali auctoresdamnati sunt: quando participes consilium conniventes tanto anathemate feriuntur, et iuxta canonicam

²⁵ PL. GERICS J.: A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. *Magyar könyvszemle* 97 (1987) 175–188., GERICS J.: Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely korában. In GERICS J.: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995. 144–164., GERICS J. – LADÁNYI E.: Források Szent István királlyá avatásának történetéhez. *Magyar könyvszemle*. 118 (2002) 213–224., különösen 221., GERICS J. – LADÁNYI E.: A Hartvik legenda keletkezési körülményei. *Magyar könyvszemle* 120 (2004) 317–324.

²⁶ Vö. SZUROMI SZ. A.: A püspökökre vonatkozó egyházfegyelem sajátosságai a *Decretales Pseudo-Isidorianae*-ben. *Kánonjog* 5 (2003) 51–63, különösen 55., SZUROMI SZ. A.: Rules concerning bishops in the *Decretales Pseudo-Isidorianae*, especially the regulation on the death of bishops. *Folia Theologica* 15 (2004) 145–156., különösen 149–150.

²⁷ SZUROMI SZ. A.: Az Ankyrai Zsinat kánonja az első két esztergomi zsinaton. In ERDŐ (szerk.) (2002) i. m. 77–86., különösen 84–85.

²⁸ ZÁVODSZKY i. m. 204.

²⁹ PL 67. 154.

³⁰ Desponsatas puellas, et post ab aliis raptas, placuit erui, et eis reddi, quibus ante fuerant desponsatae, etiamsi eis a raptoribus vis illata constiterit. PL 140. 821.

auctoritatem ad coniugia legitima raptas sibi iure vindicare nullatenus possunt.
(Conc. Cabilonense II [813] c. 27)³¹

A *Decretales Pseudo-Isidorianae* használatát leginkább a hazánkban megalapított püspökségek száma és a hierarchikusan, mint 'Mater et caput' élükön álló *primáciával* felruházott *esztergomi* szék nyomán szokás hangsúlyozni. A metropolitai hatalom gyengítésére új tartalommal kifejtett, és a pátriárkákkal egyenlő jogokkal rendelkező primási tisztség valóban a pszeudo-izidori gyűjteménynek köszönhetően terjedt el Nyugat-Európában a IX. századtól, de egyúttal komoly befolyást is gyakorolt a későbbi egyetemes igénnyel összeállított egyházi joggyűjtemények kánonállományára. Ennek alapján 2003-ban sikerült bizonyítanunk, hogy többek között, a *Decretum Burchardi Wormatiensisben* is minden olyan alapvető kánon megtalálható, amely a primási tisztség újfajta tartalmának kifejtéséhez szükséges (vö. pl. I. Kelemen pápa levele: BW I. 155).³² Így továbbra is érvényesnek mondhatjuk a pszeudo-izidori befolyással kapcsolatos, és legmarkánsabban Geric József által kifejtett nézetet, azonban ez, álláspontunk szerint, nem a *Decretales Pseudo-Isidorianae* közvetlen hatásának, hanem az újabb – burchardi – gyűjteménybe abból bekerült hamis kánonoknak tulajdonítható.

II. A celibátus megtartása, a házasság formája, valamint a simónia kérdései

Érdekes összehasonlítani az 1100-as Esztergomi Zsinatot a tizenkét évvel később ugyanott megtartott újabb zsinat fegyelmi intézkedéseivel.³³ Az 1100-as zsinat 11. és 31. kánonja nem az abszolút nőtlen állapotot írja elő a pap számára, hanem csak a püspököt szólítja fel, hogy amennyiben nő, úgy felesége beleegyezését kikérve, tartsa meg a szeparációt, azaz a különélést.³⁴ Nem véletlen, hogy ezeket a rendelkezéseket a kutatók előszeretettel hozzák kapcsolatba a 692-es Trullósi Zsinat kánonjaival,³⁵ amelyeket a Nyugat elutasított, de mind a mai napig alapját képezi a görög keleti egyházak jogának.³⁶ Valójában itt nincs másról szó, mint a használatban lévő egyházi joggyűjteményekben szereplő fegyelem alkalmazásáról, amely a 300 körüli Elvirai Zsinat³⁷ 33. kánonján alapszik („Úgy határoztunk, hogy a püspökök, papok és

³¹ PL 140. 820.

³² SZUROMI (2003) i. m. 51–63.

³³ C. 58: Similiter, si presbiter concubinam habuerit, deponatur. ZÁVODSZKY i. m. 204.

³⁴ C. 11: Ut hi, qui ad episcopatum promovendi sunt, si matrimnio legitimo iuncti sunt, nisi ex consensu uxorum, non assumatur. ZÁVODSZKY i. m. 199.

³⁵ ZÁVODSZKY i. m. 101. és 122., GALLA F.: *A cluny reform hatása Magyarországon*. Budapest, 1931. 113–118., JUHÁSZ K.: *Das Tschanað-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030–1307*. Münster in Westfalen, 1930. 319–321., J. R. SWEENEY: Gregory VII. The reform program, and the Hungarian Church at the End of the Eleventh Century. *Studi Gregoriani* 14 (1991) 265–275., különösen 272–273.

³⁶ Vö. N. DURÛ: The Ecumenity of the Councill in Trullo: Withesses of the Canonical Tradition in East and West. In G. NEDUNGATT – M. FEATHERSTONE (ed.): *The Council in Trullo revisited* (Kanonika 6), Roma, 1995. 229–262.

³⁷ SZUROMI SZ. A.: *A keleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon*. In ERDŐ (szerk.) (2002) i. m. 143–153.

diakónusok meg az összes [oltár] szolgálatra rendelt klerikusok teljesen tartózkodjanak feleségüktől és ne nemzzenek gyermekeket. Aki pedig megteszi, azt fosszák meg a klerikusi tisztségtől.”), és amely a közös háttérét képezi mind a keleti, mind a nyugati celibátusra vonatkozó fegyelemnek:³⁸

Placuit in totum prohiberi episcopis, presbyteris, et diaconibus, vel omnibus clericis positis in ministerio, *abstinere se a coniugibus suis, et non generare filios*: Quicumque vero fecerit, ab honore clericatus exterminetur.³⁹

Vö. *Decretum Burchardi* 2. 38:

Laicos, si secundo uxorem duxerit, clericos non fiat. Si quis de laicis, post uxorem, aliam cuiuscunque conditionis cognoverit mulierem, in clerum nullo modo admittatur. (Conc. Aurelianense I [a. 511] c. 8)⁴⁰

Az 1112-es Esztergomi Zsinat 9., 10. és 12. kánonja már követi a gregoriánus reformzsinatok szóhasználatát (vö. 1089-es Melfii Zsinat, 1099-es Római Zsinat) és a teljes celibátust tekinti mércének a papok számára, amellet, hogy átmeneti szabályokat is tartalmaz azon papok részére,⁴¹ akik még az I. Esztergomi Zsinat rendelkezéseinek megfelelően részesültek a papi ordóból.⁴²

Ugyanígy figyelemre méltó a két zsinat összevetése a házasságra vonatkozó egyházi előírások terén. Míg az 1100-as zsinat, a fegyelmi hagyományoktól⁴³ gyökeresen eltérve, lehetővé teszi a válást és az azt követő újraházasodást hűtlen elhagyás és házasságtörés esetében (55. kánon),⁴⁴ addig a II. Esztergomi Zsinat nemhogy egyértel-

³⁸ SZUROMI SZ. A.: *Egyházi intézménytörténet*. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5), Budapest, 2003. 14-15.

³⁹ Placuit in totum prohiberi episcopis, presbyteris, et diaconibus, vel omnibus clericis positis in ministerio, abstinere se a coniugibus suis, et non generare filios. I.D. MANSI: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, I-XXXI. Florentiae – Venetiis, 1757-1798. (L. PETIT – J.M. MARTIN, Paris – Leipzig – Arnheim 1899-1927.) II. 11.; vö. P-P. JOANNOU: *Les canons des Synodes Particuliers*. (Discipline générale antique, IVe-IXe s. I/2) Grottaferrata, 1962. 161., C.H. TURNER: *Ecclesiae occidentalis monumenta iuris antiquissima*. I. Oxford, 1899. 532.

⁴⁰ PL 140. 632.

⁴¹ II. *Esztergomi Zsinat*, c. 9: Ut nullus episcoporum aliquem promoveat clericorum ad diaconatum vel ultra, nisi prius continenciam voverit, et si uxorem habuerit, ex eius fiat consensu idem promittentis.

C. 10: Ut nullus coniugatus presbiter aut diaconus altari deserviat, nisi prius uxori concedenti et continenciam voventi locum separatum, et necessaria vite temporalis provideat, et secundum apostolum habens, quasi non habentem se esse intelligat.

C. 12: Si presbiter altari deserviens concubinam habuerit, illa auferatur, ipse vero iuxta preceptum episcopi fructu peracto penitencie ad ministrandum altari restituatur ecclesie. ZAVODSZKY i. m. 208.; vö. MANSI XX. i. m. 963.

⁴² SZUROMI (2002a) i. m. 107–110.

⁴³ Vö. Dico autem vobis, quia quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem et aliam duxerit, moechatur: et qui dimissam duxerit, moechatur. (Mt 19,9) és: Ego autem dico vobis: Quia omnis, qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari: et qui dimissam duxerit, adulterat. (Mt 5,32).

⁴⁴ Si qua mulier a viro suo fugerit, reddatur marito suo semel et bis: tertia vice, si nobilis est, adiciatur penitencia sine spe coniugii; si de plebe, venundetur sine spe libertatis. Si quis uxorem suam adulteram probaverit, si voluerit, ducat aliam; illa vero, si nobilis est, sine spe coniugii peniteat; si plebeia, sine spe libertatis venundetur. Quod si probare non poterit, idem iudicium maritus paciatur, et illa, si voluerit,

műen állást foglal az Egyház tradicionális meggyőződése mellett (vö. „[...] amit Isten egybekötött, ember szét ne válassa.), hanem a 16. kánonban részletekbe menően szabályozza a házasság megkötésének formáját, amelyet így az Egyház színe előtt, pap jelenlétében, a házasuló felek egyetértésével és az eljegyzés valamilyen jelével kell megkötni.⁴⁵ A kánon tartalma már csak azért is meglepő, mivel a szöveg a házasság érvényességéhez tartja kívánatosnak a fenti kritériumok teljesülését,⁴⁶ holott a házasságkötés formáját ilyen aprólékosan csak a Trienti Zsinat (1545–1563) fogja szabályozni, híres *'Tametsi'* kezdetű határozatával.⁴⁷

Az eddigiekben felsoroltakon túl, mind a két zsinat több, a gregoriánus reformot érvényre juttató rendelkezést tartalmaz. Ilyenek a simónia (azaz lelki javak vétele és eladása. pl. szentségek) és a világi hatalom befolyása ellen fellépő kánonok akár az I. Esztergomi

⁴⁴ maritetur. Eodem modo, qui cum alterius uxore, vel que cum marito alterius peccat, iudicetur. Si quis puellam rapuerit vel violaverit, si nobilis est, canonicè penitencie cum compositione subiaceat. Qui vero hoc persolvere non poterit, tonso capite secundum iudicium regis Ladislai venundetur. Si quis sponsam rapuerit alterius, si illa non consensit, reddatur proprio sponso. Raptor vero, si nobilis est, compositionem canonicam faciat et sine spe coniugii peniteat; si non poterit compositionem dare, sine spe libertatis venundetur. Si quis uxorem fugiens, se sponte debitorem fecerit, unde se expedire nolit propter odium, quod in uxorem habet, semper in servitute permaneat. Et si unquam liber videatur, iterum venundetur, uxor vero eius, cui velit, nubat. ZÁVODSZKY i. m. 203–204.

⁴⁵ C. 4: Ut si qua mulier a viro suo fugerit, reddatur ei, et quociens fugerit, restitatur ei, quia scriptum est, quod deus coniunxit, homo non separet. ZÁVODSZKY i. m. 207.; vö. c. 16: Placuit sancte synodo, ut omnis coniungalis desponsacio in conspectu ecclesiae, presente sacerdote, coram ydoneis testibus, aliquo signo subarracionis ex consensu utriusque fieret, aliter non coniungium, sed opus fornicarum reputetur. ZÁVODSZKY i. m. 208.

⁴⁶ SZUROMI (2002a) i. m. 122–123.

⁴⁷ Ld. J. ALBERIGO – J.A. DOSSETTI – P-P. JOANNOU – C. LEONARDI – P. PRODI (ed.): *Concilium Tridentinum, Sessio XXIV (11 nov. 1563) De reformatione circa matrimonium. Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Bologna, 1973.³ 755–759. Caput I: Tametsi dubitandum non est, clandestina matrimonia, libero contrahentium consensu facta, rata et vera esse matrimonia, quamdiu ecclesia ea irrita non fecit, et proinde iure damnandi sint illi, ut eos sancta synodus anathemate damnat, qui ea vera ac rata esse negant quique falso affirmant, matrimonia, a filiis familias sine consensu parentum contracta, irrita esse, et parentes ea rata uel irrita facere posse: nihilominus sancta Dei ecclesia ex iustissimis causis illa semper detestata est atque prohibuit. Uerum cum sancta synodus animaduertat, prohibitiones illas propter hominum inobedientiam iam non prodesse, et grauia peccata perpendat, quae ex eisdem clandestinis coniugiis ortum habent, praesertim uero eorum, qui in statu damnationis permanent, dum, priore uxore, cum qua clam contraxerant, relicta, cum alia palam contrahunt et cum ea in perpetuo adultério uiuunt; cui malo cum ab ecclesia, quae de occultis non iudicat, succurri non possit, nisi effacius aliquod remedium adhibeatur: idcirco sacri Lateranensis concilii, sub Innocentio III celebrati, uestigiis inhaerendo praecipit, ut in posterum, antequam matrimonium contrahatur, ter a proprio contrahentium parochio tribus continuis diebus festiuis in ecclesia inter missarum solemniam publice denuntietur, inter quos matrimonium sit contrahendum; quibus denuntiationibus factis, si nullum legitimum opponatur impedimentum, ad celebrationem matrimonii in facie ecclesiae procedatur, ubi parochus, uiro et muliere interrogatis, et eorum mutuo consensu intellecto, uel dicat: *Ego uos in matrimonium coniungo, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, uel aliis utatur uerbis, iuxta receptum uniuscuiusque prouinciae ritum. (...) Uo., 755–756; vö. V. DEMARS-SION: Les mariages à la gaulmine ou les aléas du consensualisme matrimonial. *L'année canonique* 42 (2000) 51–82., különösen 57–58., ERDŐ P.: Le espressione canoniche del matrimonio nella storia. *Folia Canonica* 2 (1999) 31–51., különösen 43–45.

Zsinat 42–44.,⁴⁸ és 72. kánonja,⁴⁹ vagy egyértelmű és tömör összefoglalása a II. Esztergomi Zsinat 11. kánonjában: „*Egyetlen laikus sem rendelkezhet egyházi hatalommal.*”⁵⁰

III. Legátusi tevékenység, mint közvetlen szentszéki befolyás

Szemmel látható az a radikális fejlődés, amely a gregoriánus reformok érvényesülésében a két zsinat között eltelt rövid időben lezajlott. Ennek az indokait több kutató a Szentszék és a Magyar Királyság politikai kapcsolataiban beállt változásban vélte felfedezni.⁵¹ Tudjuk azt, hogy 1092-ig Szent László (1077–1095) politikai tevékenysége összhangban állt az Apostoli Szentszék szándékával. Ám ezt követően törés következett be, hiszen II. Orbán pápa nem fogadta el a magyar király horvátországi hódításait, aki ezért IV. Henrikhez (1056–1106) fordult politikai támogatásért. Lászlót a trónon Kálmán követte, aki folytatta apja déli hódító törekvéseit, és bár 1098-ban barátsági szerződést kötött a velencei dózsával, 1105-ben azonban elfoglalta a dalmát városokat és szigeteket.⁵² Egyes vélemények szerint az így kialakult pápai ellenállást szerelte volna le Kálmán 1106-ban Guastallában tett nyilatkozata, amellyel a magyar király lemondott az investitúra gyakorlatáról.⁵³ A kérdés azonban ennél jóval összetettebb és véleményünk szerint a gregoriánus reformoknak a magyar zsinatokon való maradéktalan érvényesülése nem magyarázható politikai fordulattal.⁵⁴ Sőt, meg kell jegyeznünk, hogy maga a lemondás ténye sem igazolható, sem az okleveles forrásokból, sem pedig az azt követő magyar uralkodói gyakorlatból.⁵⁵ A változás valójában a Szentszék és Magyarország egyházi kapcsolatában keresendő, mégpedig a pápai legátusok magyarországi tevékenységében. Sajnos a rendelkezésre álló adatok meglehetősen hiányosak a pápai legátusok magyarországi ténykedésére vonatkozóan, azt azonban biztosan tudjuk, hogy már 1103-ban hazánkban járt Ágoston kardinális, aki a belgrádi püspök és egy kolostor között fenn álló vitában

⁴⁸ C. 42: Nullus presbiter convencionem de missa pro oblacione faciat.

C. 43: Nullus ecclesiam emere vel vendere presumat. Si quis ecclesiam venderit, aut presbiterum suum sine culpa abiecerit, delator illius culpe partem magistri illius eo anno accipiat.

C. 44: Nullus de baptismo vel sepultura precium exigit. ZÁVODSZKY i. m. 202.; vö. H. JEDIN (ed.): *History of the Church*. I. New York, 1993. 682., W. M. PLÖCHL: *Geschichte des Kirchenrechts*. I. Wien-München, 1962.² 407.

⁴⁹ C. 72. Nullus clericus, nullus comes quemlibet clericum suscipiat ad divinum officium tenendum, nisi per manum sui parrochiani episcopi. ZÁVODSZKY i. m. 206.

⁵⁰ ZÁVODSZKY i. m. 208.; vö. SZUROMI (2002a) i. m. 126–127.

⁵¹ Vö. H. JEDIN (ed.): *Handbuch der Kirchengeschichte*. Freiburg-Basel-Wien 1985.² III/1. 461., FRAKNÓI V.: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-Székekkel*. I. Budapest, 1901. 31., KRISTÓ GY.: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*. Szeged, 1993. 151., MAKK F.: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1993. 131., MAKK F.: Megjegyzések Kálmán külpolitikájához. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica* 67 (1980) 21–31., különösen 23.

⁵² Vö. a 38. jegyzetet.

⁵³ Episcoporum, quam fecit rex Hungariae ad mandatum Papae. Denunciamus vobis, Pater venerende; nos legi divinae subditos, ac secundum eam vobis servire paratos: unde et investituram Episcoporum hactenus a maioribus habitam, iuxta admonitionem vestram, dimisimus, et si quem in electione huiusmodi minus canonice retractatum est, de caetero, Deo volente, cavebimus. MANSI XX. 1211–1212.

⁵⁴ Vö. SZUROMI (2002a) i. m. 116–121.

⁵⁵ Vö. SZUROMI (2002a) i. m. 121.

hozott döntést.⁵⁶ Számunkra azonban fontosabb Kuno bíboros jelenléte, aki a pápa küldöttjeként 1112-ben Magyarországon időzött és részt vett a II. Esztergomi Zsinaton.⁵⁷

Hasonló helyzetet sejtet az 1169-es III. Esztergomi Zsinat, azzal a különbséggel, hogy ekkor, minden bizonnyal, egy Szentszékkal kötött megállapodás is született.⁵⁸ A történetírás álláspontja nem egyértelmű sem a megállapodással, sem a zsinattal, sem pedig a legátussal kapcsolatban.⁵⁹ A rendelkezésre álló adatokból valószínűsíthetjük, hogy a zsinaton szereplő pápai küldött az *ad Velum Aureum* címet viselő Manfréd diakónus kardinális volt, ahogy azt már 1999-ben részletesen kifejtettük.⁶⁰ Személye nem azonosítható a forrásokban többször felbukkanó Morai Albert bíborossal, aki 1165–1167. között tartózkodott Dalmácia területén, és a spalatói érseki székre történő megválasztását III. Sándor érvénytelennek nyilvánította.⁶¹ Véleményünk szerint tehát, Manfréd legátus tevékenyen közreműködött az 1169-es Esztergomi Zsinaton, amelyen a király és főemberei is részt vettek. A legátus személyes jelenlétének köszönhetőek a zsinatnak a világi hatalom befolyását radikálisan kizáró intézkedései, melyeket külön összefoglaltak a Szentszékkal kötött megállapodás formájában.⁶²

Az eddig felsorolt legátusokon kívül, még jó néhány legátus tartózkodott magyar területen az 1100-as években:⁶³ Hugó (1112),⁶⁴ Theoderich (1115),⁶⁵ Egyed (1124),⁶⁶ Dániel (1160),⁶⁷ Petrus de Mizo és Julius (1160),⁶⁸ Walter (1175–76), Theobald (1184–1186), Gergely (1188–1189), János (1190), Gregorius de Chrescensis (1192),⁶⁹ ám további legátusi zsinatról nem tudunk a XII. században. Vitathatatlan, hogy gyakori jelenlétük hatott a magyarországi egyházi bírósági gyakorlatra, illetve erősítették az egyházi intézmények pápai privilégiumait, amelyről több írásos emlék is tanúskodik.⁷⁰

⁵⁶ Vö. FRAKNÓI i. m. 361. 83. jegyzet.

⁵⁷ FRAKNÓI i. m. 31., BALICS L.: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. II. Budapest, 1888. 75.

⁵⁸ PÉTERFFY C.: *Sacra concilia ecclesiae Romano Catholicae in regno Hungariae celebrata*. I. Poseniae, 1742. 62.

⁵⁹ Vö. KUBINYI A.: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények* 46 (1975) 59–121., különösen 82., 209. jegyzet., SZOVÁK K.: Pápai-magyar kapcsolatok a 12. században. In ZOMBORI I. (ed.): *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*. Budapest, 1996. 21–46., különösen 37.

⁶⁰ SZUROMI (2002a) i. m. 128–132.; vö. L. WALDMÜLLER: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn*. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1987. 168–169.

⁶¹ SZOVÁK (1996) i. m. 36.

⁶² SZUROMI (2002a) i. m. 140–141.

⁶³ Vö. SZOVÁK i. m. 29–40.

⁶⁴ WALDMÜLLER i. m. 137.

⁶⁵ WALDMÜLLER i. m. 137.; vö. FRAKNÓI i. m. 31.

⁶⁶ WALDMÜLLER i. m. 167.

⁶⁷ Vö. W. HOLTSMANN: Papst Alexander III. und Ungarn. *Ungarische Jahrbücher* 6 (1927) 397–426., különösen 406.

⁶⁸ WALDMÜLLER i. m. 169.

⁶⁹ O. HAGENDER – A. HAIDACHER (ed.): *Die Register Innocenz III.* (Publikationen der Abteilung für historische Studien des Österreichischen Kulturinstituts in Rom II/I) Graz–Köln, 1964. 376.

⁷⁰ Vö. pl. BÓNIS GY.: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírósághoz tartozó történetéhez a középkori Magyarországon*. (Jogtörténeti Tár 1/1) Budapest, 1997. 15.

Összegzés

Az első két esztergomi zsinat határozatai jól mutatják az egyházfegyelem Kálmán király alatti magyarországi fejlődését és erősödését. A magyar kánonok szövege mögött uralkodásának kezdetén elsősorban nem az egyházi reform elvei, hanem a főképp az akkor Európában használt egyetemes joggyűjtemények általános normái jelentek meg, melyek a *Decretum Burchardi Wormatiensis* használatát mutatják. A két, legátusok jelenlétében megtartott zsinat azonban meggyökeresítette a gregoriánus reformokat Magyarországon, így a hazai egyházfegyelem ekkorra túl tudott lépni a XII. század első felében közkézen forgó joggyűjtemények szintjén. Külön kérdés az investitúra, amiről a magyar uralkodók nem hajlandók lemondani, és ez a továbbiakban is gyakran vitát vált ki Magyarország és a Szentszék között a III. Esztergomi Zsinat rendelkezése ellenére.

